

Magdalena Dąbrowska

m.dabrowska@uw.edu.pl

University of Warsaw

ORCID: 0000-0002-4014-4725

POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE

NR 25 (2023)

DOI: 10.14746/pss.2023.25.5

Data przesłania tekstu do redakcji: 9.01.2023

Data przyjęcia tekstu do druku: 5.05.2023

Kobiece oblicze romantyzmu w świetle dziewiętnastowiecznych słowników pisarek rosyjskich

ABSTRACT: Dąbrowska Magdalena, *The Feminine Face of Romanticism in the Light of the 19th Century Dictionaries of the Russian Women Writers*, "Poznańskie Studia Slawistyczne" 25, Poznań 2023. Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne," Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 111–127. ISSN 2084–3011.

The paper presents four dictionaries of the Russian women writers from the perspective of the history of Romanticism in Russia and the presence of women in it. There are: 1. The Bibliographical Catalogue of the Russian Women Writers (1826) by S. Russov, 2. The Materials to the History of the Russian Women Writers (1830, 1833) by M. Makarov, 3. The Bibliographical Dictionary of the Russian Women Writers (1889) by N. Golitsyn, 4. Our Women Writers (1891) by S. Ponomaryov. The paper consists of four parts: 1. The opening remarks (the history of the dictionaries of the Russian women writers in 19th and 21st centuries), 2. The publicists in Romanticism about the women (the article About the Women, "Damsky Zhurnal", Moscow 1832, the alleged author P. Shalikov; the article About the Russian Women Writers by I. Kireyevsky (the almanac "Podarok Bednym", Odesa 1834), 3. The representatives of Romanticism in the dictionaries, 4. The ending.

KEYWORDS: Romanticism; dictionary; woman; literature; Nikolay Golitsyn; Sergey Ponomaryov

Teraz historię pisze się także w wersji kobiecej.
Stéphane Michaud, *Kobieta*

1. Uwagi wstępne

Kobiece oblicze literatury romantycznej kojarzy się bardziej z miazami wieszczów niż z poetkami i pisarkami. Trwalsze miejsce w pamięci pokoleń zajęła Maryla Wereszczakówna, adresatka wiersza Adama Mickiewicza *Do M** („*Precz z moich oczu!...*”, 1823) niż Karolina Jaenisch-Pawłowa, rosyjska poetka i malarka, tłumaczka Mickiewiczowskich *Trzech budrysów* i *Konrada Wallenroda*. Na gruncie rosyjskim podobnie jest z Anną Kern, uwiecznioną przez Aleksandra Puszkina w wierszu *Do * * ** [*Cudowne pomnę okatgnienie...*] (*K * * ** [*Я помню чудное мгновенье...*], 1825) i za jego sprawą wyrosła na jedną z „literackich legend” epoki (Woroszyński, 1991, 271). Znacznie łatwiejszym zadaniem niż wymienienie poetek i pisarek wydaje się też dla czytelników literatury romantycznej wyszczególnienie właścicielek moskiewskich i petersburskich salonów literackich, Zinaidy Wołkońskiej czy Eudokii Golicyny.

Jeden z pierwszych kroków na drodze do poznania życia i twórczości przedstawicielek romantyzmu oraz epok wcześniejszych (Oświecenie) i późniejszych (od wczesnego realizmu) poczynili twórcy słowników biograficznych i bibliograficznych. Zarysujmy dzieje tego rodzaju publikacji, liczące w Rosji już ponad dwa stulecia. Przegląd słowników powstałych w wiekach XX i XXI będzie miał charakter pomocniczy, gdyż nie one są głównym obiektem zainteresowania: ma on tylko zarysować podobieństwa i różnice pomiędzy dawnymi i współczesnymi przedsięwzięciami w tym zakresie. Odtworzenie dziejów inicjatyw na wskazanym polu pozwoli wzbogacić wiedzę nie tylko o samych reprezentantkach literatury rosyjskiej, ale także o ich badaczach oraz warsztatowych „kulisach” przygotowania poszczególnych słowników i haseł. Niniejszy artykuł wpisuje się w związku z tym zarówno w nurt badań literaturoznawczych, jak i w studia z zakresu historii nauki.

Przedmiotem omówienia staną się najstarsze – dziewiętnastowieczne – rosyjskie słowniki kobiet pióra. Pierwszym był *Katalog bibliograficzny rosyjskich pisarek* (*Библиографический каталог российским писательницам*) Stiepana Russowa z 1826 roku (Руссов, 1826)¹. Jako drugie pojawiły się *Materiały do historii rosyjskich kobiet-autorek* (*Материалы для истории русских женщин-авторов*) Michaiła Makarowa, publikowane w latach 1830 i 1833 na łamach czasopisma „Damskij Żurnał” (Макаров, 1830; 1833). Trzecim stał się *Słownik bibliograficzny pisarek rosyjskich* (*Библиографический словарь русских писательниц*) Nikołaja Golicyna, wydany w postaci książkowej w 1889 roku (Голицын, 1889), ale przygotowywany i w częściach publikowany w gazetach i czasopismach („Mołwa”, „Russkij Archiw”, „Żurnał Ministerstwa Narodnego Proswieszczenia”, „Warszawskij dniewnik”) od 1856 roku (Dąbrowska, 2018a, 73–83; 2019, 23–24)². Czwarte – ostatnie w XIX wieku – ogniwo inicjatywy w tym zakresie stanowi książka Siergieja Ponomariowa *Nasze pisarki* (*Наши писательницы*) z 1891 roku (Пonomарев, 1891), pomyślana jako recenzja słownika Golicyna oraz jego uzupełnienie (Dąbrowska, 2018b, 13–21). Osobne miejsce zajmują opracowania oparte na innej formule niż słownikowa (choć mogące ją przypominać). Do nich należą szkice Nikołaja Bilewicza opublikowane w gazecie „Moskowskij Gorodskoj Listok” w 1847 roku (Билевич, 1847).

W XX wieku powstawały przede wszystkim „ogólne” słowniki pisarzy rosyjskich, obejmujące większy lub mniejszy przedział czasowy („ogólny” oznacza, że o przygotowaniu poszczególnych haseł decydowała nie płeć autora, lecz jego znaczenie w dziejach literatury). W wielu z nich słowniki powstałe w poprzednim stuleciu były jednym z przywoływanych źródeł wiedzy. Słownik kobiet pióra autorstwa Makarowa znalazł miejsce w bibliografii przedmiotowej pod biogramami w trzytomowym *Słowniku pisarzy rosyjskich XVIII wieku* (*Словарь русских писателей XVIII века*) pod redakcją Aleksandra Panczenki z lat 1988–2010 (*Словарь...*, 1988; 1993; 2010). Najważniejsze „ogólne” słowniki pisarzy

1 Tu i dalej, o ile nie podano inaczej, przekład tytułów i cytatów własny – M.D.

2 Tamże adresy bibliograficzne haseł słownika Golicyna opublikowanych w czasopismach.

wydane w XX wieku ukazały się pod redakcją Piotra Nikołajewa (np. *Русские писатели. XIX век...*, 1996).

W XXI wieku trafiły do rąk czytelników (w postaci elektronicznej) „materiały do słownika biobibliograficznego” Junija Gorbunowa *Pisarki Rosji (do pierwszej połowy XX wieku)* (*Писательницы России (до первой половины XX века). Материалы для биобиблиографического словаря*) oraz (w formie tradycyjnej) słownik tegoż autora, opisywany jako pierwsza taka publikacja od czasu słownika Golicyna (*Биобиблиографический...*). W stuleciu tym znajdujemy także pozycję, do której określenie „słownik” – podobnie jak to było w przypadku pracy Ponomariowa i serii szkiców Bilewicza – pasuje jedynie częściowo. Chodzi o dwutomową książkę Jeleny Tonczu *Kobieta i literatura (Женщина и литература)* (Тончу, 2015). W tomie pierwszym formuła słownikowa znalazła zastosowanie tylko w trzech rozdziałach nazwanych *Wiek Oświecenia, Druga połowa XIX – początek XX wieku* i *Z XX wieku...*, wypełnionych hasłami osobowymi. Dwa pozostałe rozdziały zawierają omówienie obrazu kobiet w zabytkach piśmiennictwa średniowiecznego. Sąsiadowanie ze sobą w części „słownikowej” rozdziałów o Oświeceniu oraz drugiej połowie XIX – początku XX wieku nie oznacza braku notek o twórczyniach z pierwszej połowy XIX stulecia: znalazły się one – wbrew ogólnie przyjętej periodyzacji historycznoliterackiej – w rozdziale *Wiek Oświecenia*, a ich odrębność od przedstawicielek Oświecenia została zaznaczona w poprzedzającym go krótkim komentarzu. Znajdujemy w nim odwołanie do słownika Golicyna. Rozdziały tomu drugiego mają kształt haseł, ale „wyspecjalizowanych” tematycznie: w pierwszym została przedstawiona działalność pisarek XVIII–XX wieku na rzecz dzieci, drugi zawiera przegląd muz artystów, trzeci – memuarystek, czwarty zaś – kobiet zatrudnionych w instytucjach wydawniczych i bibliotecznych.

Z powyższego przeglądu słowników rosyjskich kobiet pióra wynika, że na czasy romantyzmu przypadło powstanie dwóch pierwszych z nich. Ramy czasowe romantyzmu w Rosji obejmują bowiem lata 20. i 30. XIX wieku. Pierwsze z tych dziesięcioleci zdominowały formy poetyckie, w drugim zarysowała się równowaga między poezją i prozą. W dwóch następnych dziewiętnastowiecznych słownikach przedstawicielki romantyzmu zostały uwzględnione, ale sam romantyzm należał już wtedy do przeszłości, szedł z areny literackiej jako czynnie

rozwijające się zjawisko (choć dzieła jego twórców wciąż należały do ścisłego kanonu czytelniczego). Jak zawsze przy przeprowadzaniu periodyzacji historycznoliterackiej, także i w tym przypadku należy pamiętać o umowności granic między epokami i kierunkami literackimi. „Damskij Żurnał”, w którym były publikowane hasła ze słownika Makarowa, ukazywał się w czasach rozkwitu romantyzmu, ale oryginalna twórczość jego założyciela i redaktora – Piotra Szalikowa – wykazuje wciąż więcej powiązań z sentymentalizmem niż romantyzmem. Inny przykład stanowi wspomniana Karolina Jaenisch-Pawłowa, kojarzona z romantyzmem, lecz szczyty literackiej sławy osiągająca dopiero we wczesnej fazie realizmu (Laszczak, 1998, 7).

2. Publicyści czasów romantyzmu o kobietach

Słowniki pisarek nie powstały na pustym miejscu. Grunt pod nie był przygotowywany już od drugiej połowy XVIII wieku na łamach czasopism literackich i społeczno-kulturalnych. To w nich ukazywały się utwory literackie kobiet oraz ich recenzje i wystąpienia polemiczne. Obok czasopism wydawanych z myślą o ogóle czytelników z czasem zaczęły wychodzić czasopisma przeznaczone specjalnie dla pań. Jednym z nich był wspomniany „Damskij Żurnał” Szalikowa, ukazujący się w latach 1823–1833. Spośród licznie publikowanych w czasopismach (zwłaszcza w latach trzydziestych) wypowiedzi publicystycznych o kobietach i ich działalności publicznej wybierzmy dwie, które w bezpośredni sposób łączą się ze słownikami rosyjskich kobiet pióra.

Pierwszą jest artykuł *O kobietach* (*О женщинах*), opatrzony datą 16 stycznia 1832 roku i zamieszczony w dziale „Literatura. Proza” pisma „Damskij Żurnał” w 1832 roku (Шаликов, 1832, 81–87). Jak wiadomo, „Damskij Żurnał” stał się miejscem opublikowania *Materiałów do historii rosyjskich kobiet-autorek* Makarowa, a artykuł *O kobietach* można uznać za ich „podbudowę” teoretyczną, próbę wyjaśnienia zasadności oddawania do rąk czytelników publikacji o kobietach. Drugą pozycję stanowi artykuł *O rosyjskich pisarkach* (*О русских писательницах*) Iwana Kiriejewskiego, znanego krytyka literackiego, filozofa, twórcy doktryny słowianofilskiej, datowany na 10 grudnia 1833 roku i opublikowany po raz pierwszy w odeskim

almanachu rosyjskojęzycznym „Podarok Biednym” w 1834 roku (Киреевский, 1834, 120–151). Cytat z niego, traktujący o wyjątkowości talentu pań i niedocenianiu go przez panów, Ponomariow wykorzystał jako motto do *Naszych pisarek* (Dąbrowska, 2020, 151–164).

Założyciel czasopisma „Damski Żurnał” widział kobiety głównie w roli czytelniczek, z rzadka tylko autorek. Twórcy almanachu „Podarok Biednym” wzmocnili status kobiety pióra przez szersze niż w innych publikacjach tych czasów dopuszczenie ich na swoich łamach do głosu. W dziale „Wiersze” – jednym z dwóch w almanachu – obok utworów (oryginalnych lub tłumaczeń) Siemiona Raicza, Afanasija Sowinskiego, Wiktora Tieplakowa i Stiepana Szewyriowa znalazły się wiersze Nadieжды Kryłowej i Nadieжды Tieplowej, a prace redakcyjne (w tym pozyskiwanie tekstów od autorów, wśród których miał znaleźć się także sam Puszkina) spoczywały w rękach Roksandry Edling i Jelizawiey Woroncovej (Лисунець, 2014).

W artykule *O kobietach* został odzwierciedlony męski punkt widzenia na miejsce kobiet w społeczeństwie. Autor zaczyna od podkreślenia podstawowej roli kobiet w życiu mężczyzn: matki w dzieciństwie, kochanki w dorosłości, opiekunki w starości, by następnie sporządzić katalog słynnych kobiet w dziejach Europy, poczynając od starożytnej Grecji i Rzymu, przez Francję Ludwika XIV, a skończywszy na oświeceniowej Rosji. Katalog otwierają zbiorowe portrety kobiet kartagińskich oraz francuskich arystokratek, bez których królewskie dwory przypominałyby „wiosnę bez róż”. Następnie mowa jest o „wdzięcznym stylu pani Sévigné” (Marie de Rabutin-Chantal, markiza de Sévigné – francuska pisarka, epistolografka), „talencie poetyckim pani Houlières” (Antoinette-Thérèse Des Houlières – przedstawicielka gatunku idylli w literaturze francuskiej), „cichej uczuciowości i wspianiałym umyśle pani Lambert” (właśc. Anne-Thérèse de Marguenat de Courcelles – francuska pisarka i gospodyni salonu literackiego) oraz o Izabeli I Kastylijskiej, Elżbiecie I Tudor, Marii Teresie von Habsburg i Katarzynie II (v. Шаликов, 1832, 84). Autor zaznacza więc obecność kobiet w literaturze i życiu kulturalnym oraz w wielkiej polityce. Przyrodzone cechy kobiet – „siła uczuć, [...] żywość wyobraźni, [...] delikatność i płochliwość” – poczytuje zarówno za ich zalety, jak i wady (Шаликов, 1832, 82). Dlatego o miłości pisze, że „czysta, wzniosła, niebiańska leży u podstaw wszystkich

triumfów” kobiet, ale jednocześnie zauważa, że ich walka z własnym sercem prowadzi do klęski, od której uchronić może „wielkoduszność mężczyzn” (Шаликов, 1832, 83, 85). Głównie w mężczyznach widzi autor triumfatorów na scenie politycznej i literackiej. Wybitne pisarki i władczynie mocarstw europejskich wymienia tylko po to, by pokazać, że „natura jest skąpa na podobne zjawiska” (Шаликов, 1832, 87). Nadmierna władza w dowolnej dziedzinie psuje, jego zdaniem, „dobre przymioty serca” (Шаликов, 1832, 87). „Urodziłyście się dla zwycięstw, ale bardziej cichych” – stwierdza w zamykającej artykuł apostrofie do kobiet (Шаликов, 1832, 87).

Artykuł *O rosyjskich pisarkach* zawiera – w części pierwszej – charakterystykę sytuacji kobiet pióra w Rosji różnych czasów oraz – w drugiej – sylwetki wybranych współczesnych rodzimych literatek (Dąbrowska, 2020, 151–164). „Oto już mniej więcej dziesięć lat, jak literatura nasza rozszerza się, [...] a w niej pisarki [...] zajmują coraz wyższe pozycje” – pisze Kiriejewski o epoce romantyzmu, w znacznie większym stopniu niż okresy poprzednie tworzonej przez kobiety (Киреевский, 1979, 125). Kiedyś kobiety w literaturze były zjawiskiem nie tylko rzadszym, ale także budzącym rozbawienie czy nawet – kiedy kojarzono je z zabrudzonymi atramentem palcami – politowanie. To dawne myślenie pokutuje, w przekonaniu Kiriejewskiego, do dzisiaj, przejawiając się w zachwianych proporcjach we współczesnej produkcji literackiej: kobiety publikują mniej niż mężczyźni i częściej niż oni bez podania własnego nazwiska. Kobiety rosyjskie stały się widoczne w życiu kulturalnym i społecznym później niż kobiety na Zachodzie Europy, choć wszystkie one – bez względu na narodowość – są obdarzone talentem i wrażliwością. Katalog kobiet w literaturze rosyjskiej otwiera w artykule Kiriejewskiego – już na poziomie tytułu – Anna Zontag (1785–1864), pisarka i tłumaczka, autorka utworów dla dzieci, krewna poety Wasilija Żukowskiego oraz siostra Awdotii Jełaginy (1789–1877), tłumaczki i gospodyni salonu literackiego, *secundo voto* Kiriejewskiej, matki Iwana i Piotra Kiriejewskich. Autor umieszcza w nim dalej Jewdokię Rostopczynę (1811–1858), Zinaidę Wołkowską (1789–1862), Jelizawietę Kulman (właśc. Elisabeth Kulmann; 1808–1825), poetkę rosyjską i niemiecką, Jekatierinę Timašzewą (1798–1881), Marię Dargomyżską (1788–1851), Karolinę Jaenisch-Pawłową (1807–1893) i wiele innych. Co jednak znamienne, żadna z nich

(poza adresatką artykułu) nie zostaje wymieniona z nazwiska, które Kiriejewski zastępuje opisem twórczości oraz faktami biograficznymi. Być może decyzja o pominięciu nazwisk wynikała z zamiaru dodatkowego – bardziej sugestywnego niż mówienie o tym wprost – podkreślenia pozostawiania kobiet w kulturze w cieniu mężczyzn.

Jak wynika z powyższej charakterystyki, obaj publicyści zajęli ostrożne stanowisko w kwestii obecności kobiet w literaturze. Bez wątplenia obaj zauważyli ich rosnący udział w literaturze i kulturze, zarówno w sensie ilościowym, jak i jakościowym, ale jednocześnie byli dalecy od całkowitego zaakceptowania tego faktu, uznania go za pożądany i perspektywiczny. Szalikow wręcz ostrzegał kobiety przed negatywnymi skutkami kariery literackiej i politycznej, które mogły zniszczyć ich naturalne przymioty wewnętrzne, bardziej potrzebne otoczeniu niż jakkolwiek rozumiana działalność publiczna. O Kiriejewskim Irina Sawkina napisała, że „sympatyzuje z bohaterkami swojego artykułu i nawet idealizuje kobiecą poezję, ale wyłącznie w granicach istniejącego stereotypu kobiecości” (Савкина, 1998). Albo inaczej: z jednej strony, autor artykułu *O rosyjskich pisarkach* walczył z utrwalonymi na przestrzeni wieków wyobrażeniami o przeznaczeniu i powinności kobiety, z drugiej zaś wyobrażenia te wzmacniał, a przynajmniej nie wychodził poza romantyczny schemat mówienia o kobiecie jako fizycznej i psychicznej ozdobie świata. Wspólne dla tych, którzy dopuszczali myśl o większym udziale kobiet w życiu literackim, jak i dla tych, którzy dystansowali się od niego albo odnosili się z niechęcią, było jednak postrzeganie drogi literackiej kobiet jako trudnej, bardziej złożonej niż droga mężczyzn.

Potwierdzenie tego stanu rzeczy znajdujemy również w szkicu redakcyjnym opublikowanym w czasopiśmie Piotra Makarowa „Moskowskij Mierkurij” w 1803 roku, w którym czytamy, że literatura w „wydaniu” kobiecym to „same róże bez kolców”. Słowa te, przypomniane przez Jelenę Lichaczową w przeglądzie wypowiedzi publicystów rosyjskich z pierwszej połowy XIX wieku o kobietach i ich twórczości (Лихачева, 1899, 271), można interpretować w taki sposób, że spuściznę literacką kobiet traktuje się albo ze ślepym uwielbieniem (za to, że ogóle powstała), albo z pobłażliwym uśmiechem (bo nic lepszego kobieta nie może stworzyć), nigdy jednak sprawiedliwie, krytycznie, poważnie i obiektywnie.

3. Przedstawicielki romantyzmu w słownikach

Większość autorek wymienionych przez Kiriejewskiego doczekała się bardziej lub mniej rozbudowanych haseł w *Słowniku bibliograficznym pisarek rosyjskich* Golicyna. Określenie „bardziej lub mniej rozbudowanych” oznacza, że hasła były wprawdzie oparte na jednolitym schemacie, ale niektóre składniki treści pojawiały się w nich, lub były pomijane w zależności nie tylko od rozległości spuścizny autorki i obfitości reakcji na nią, ale także od zasobu wiedzy samego Golicyna. W kontekście artykułu Szalikowa można dodać, iż słownik Golicyna zawiera hasło o jego siostrze, Aleksandrze Szalikowej, należące do grupy mniej (choć nie: najmniej) rozbudowanych. W tym – i w wielu innych hasłach (np. o Warwarze Golicynie) – pojawia się odwołanie do *Materiałów do historii rosyjskich kobiet-auterek* Makarowa. Golicyn odwoływał się także do *Katalogu bibliograficznego rosyjskich pisarek* Russowa (hasło *Zinajda Wołkowska* i in.), a przegląd opracowań poprzedników – w tym określenie liczby autorek w nich uwzględnionych – zawarł w przedmowie do swojego słownika. Dobór haseł dokonany przez Russowa i Makarowa stał się dla Golicyna jednym z kryteriów doboru haseł we własnej publikacji (tylko w odniesieniu do kobiet, które zaistniały w literaturze przed latami 30. XIX wieku).

W *Katalogu bibliograficznym rosyjskich pisarek* Russowa Golicyn doliczył się notek o 97 twórczyniach (Голицын, 1889, III). Współczesna badaczka, Nadieżda Puriajewa, dokonała korekty tego wyliczenia: spis Russowa obejmuje 87 autorek i 14 pseudonimów (Пуряева, 2018, 147). *Materiały do historii rosyjskich kobiet-auterek* Makarowa rzucają światło na 65 autorek, *Słownik bibliograficzny pisarek rosyjskich* Golicyna zawiera biogramy 1286 kobiet, w tym 1213 piszących po rosyjsku i 73 tworzące w językach obcych, głównie francuskim i niemieckim (Голицын, 1889, III, v). Jak wszelkie dane statystyczne, także i te rodzą pytania i wątpliwości, przede wszystkim dotyczące liczby przedstawicielek poszczególnych kierunków literackich.

Precyzyjnej odpowiedzi na to pytanie nie jesteśmy w stanie udzielić na podstawie żadnego słownika. Ich twórcy nie operowali w poszczególnych hasłach określeniami typu „poetka/pisarka romantyczna”, nie podejmowali prób szerszego charakteryzowania ich twórczości. Ślady

myślenia kategoriami epok czy okresów w literaturze, przymiarki do sporządzenia periodyzacji historycznoliterackiej znajdujemy wyłącznie w *Materiałach do historii rosyjskich kobiet-autorek* Makarowa, porządkujących materiał zgodnie z dwojako rozumianym kryterium chronologicznym: po pierwsze, autorki są wymieniane według roku urodzenia (od najstarszych do najmłodszych), po drugie zaś, są one przypisane do jednego z czterech okresów w dziejach literatury rosyjskiej („wiek Łomonosowa”, „wiek Katarzyny Wielkiej”, „panowanie Pawła I” i „wiek Aleksandra”). Jeśli więc początki romantyzmu (wraz ze zjawiskami preromantycznymi) przypadły na początkowe dziesięciolecia XIX wieku, to ich przedstawicielki można szukać w materiałach Makarowa nazwanych „wiek Aleksandra” (oczywiście jedynie szukać, a nie je w nich odnaleźć, gdyż sam fakt sięgania po pióro w tym czasie bynajmniej nie jest równoznaczny z identyfikacją z (pre)romantyzmem). W „wieku Aleksandra” autor widzi pięć kobiet pióra: Aleksandrę Szalikową, Jelizawietę Lichariową, Marię Frejtag, Warwarę Kniaźninę oraz Marię Moskwinę, przy czym drugą i trzecią opisuje jako tłumaczki (Макаров, 1830, č. 31, № 27, 1–8). Russow i Golicyn przyjęli zasadę alfabetycznego porządkowania haseł (według nazwisk lub innych oznaczeń pisarek). Wszystkie autorki wymienione przez Makarowa w części *Wiek Aleksandra* doczekały się haseł w *Słowniku bibliograficznym pisarek rosyjskich* Golicyna.

Odpowiedź na pytanie, ile przedstawicielki literatury romantycznej zostało uwzględnionych w omawianych słownikach, jest trudna również dlatego, że nie uwzględniają one tylko poetek czy prozaiczek, autorek oryginalnych dzieł literackich, ale także właśnie tłumaczki, gospodynie salonów literackich, memuarystki, działaczki kultury, nauki i oświaty. Najpełniejszy obraz sfer działalności kobiet daje praca Ponomariowa. Jej pierwszą część stanowi bowiem katalog dziedzin życia kulturalnego i społecznego, w których zapisały się Rosjanki. Dopiero dalej Ponomariow rzuca światło na liczebność i skład kobiecej części środowiska literackiego. Określenia „autorki” i „pisarki” w tytułach dziewiętnastowiecznych słowników nie są zatem synonimami twórczyń dzieł literackich.

O wiele ważniejsze więc niż podawanie liczby (nawet w przybliżeniu) przedstawicielki romantyzmu rosyjskiego wydaje się odpowiedź na pytanie, jakie informacje przekazują o nich słowniki. Dopiero ten zasób wiedzy, podparty badaniami nad utworami literackimi, daje możliwość

określenia poszczególnych autorek jako romantyczek. Postawione pytanie dotyczy w istocie budowy hasła słownikowego, która najbardziej dopracowaną postać przybrała pod piórem Golicyna.

W *Słowniku bibliograficznym pisarek rosyjskich* zwykle składa się ono z trzech części: biograficznej (zwykle ograniczonej do wskazania kolidacji rodzinnych: rodziców, męża, rodzeństwa, krewnych) oraz dwóch bibliograficznych (podmiotowej i przedmiotowej, często z dodatkowymi komentarzami). Taką strukturę mają jednak tylko hasła najbardziej obszerne, o autorkach, których twórczość była szczególnie rozbudowana i znana. Za przykład mogą służyć hasła o Zinaidzie Wołkońskiej, Jelizawiecie Kulman, Annie Zontag czy Nadieżdzie Tiepłowej (1814–1848). Proporcje między poszczególnymi częściami są w każdym przypadku różne, np. w notce *Nadieżda Tiepłowa* najmniej rozbudowana jest literatura przedmiotu, a w notce *Maria Dargomyżska* w ogóle jej nie ma. Niektóre hasła zawierają tylko niektóre części, np. o Natalii Wasilkowiczewej składa się wyłącznie ze spisu utworów autorki. W hasłach pojawiają się wzmianki o wierszach poświęconych danej kobiecie przez poetów. Na plan pierwszy informacja ta wysuwa się w notce o Annie Kern, adresatce wiersza Puszkina. Wśród haseł z oznaczeniami innymi niż nazwisko autorki zwraca uwagę *Dziewica kawalerzysta*, odnoszące się do Nadieżdy Durowej (1799–1866). „Dziewica kawalerzysta” to powszechnie znany czytelnikom rosyjskim pseudonim tej autorki. W takich przypadkach hasło z pseudonimem zostaje opatrzone odsyłaczem do właściwego, zawierającego nazwisko danej twórczyni. Adresy bibliograficzne poszczególnych pozycji w literaturze podmiotowej i przedmiotowej są podawane z różną dozą szczegółowości, lecz zawsze na tyle precyzyjnie, aby nie stwarzać problemów z identyfikacją i odnalezieniem.

Mając ogólne wyobrażenie o konstrukcji hasła w słowniku Golicyna, przyjrzyjmy się teraz wybranemu z nich. Za przykład posłuży notka o Marii Żukowej (1805–1855) (Голицын, 1889, 115). Prawie w całości wypełniają ją dane bibliograficzne. Na spuściznę Żukowej składa się siedemnaście pozycji, w większości prozatorskich (oznaczonych jako opowieści, opowiadania i powieści), poczynając od cyklu *Wieczory na Karpowce* (*Вечера на Карповке*, 1837–1838), przez *Szkice o południowej Francji i Nicei* (*Очерки южной Франции и Ницци*, 1844), a skończywszy na opowieści *Nadieńka* (*Наденька*, 1853) i powieści *Dwa wesela* (*Две свадьбы*,

wyd. 1857). Ze słownika wyłania się więc obraz Żukowej jako prozaczki publikującej w czołowych rosyjskich wydawnictwach periodycznych („Biblioteka dla Cztenija”, „Siewiernaja Pczela”, „Syn Otcieczestwa”, „Sowremiennik”, „Otcieczestwiennye Zapiski” i in.), poczytnej, czego świadectwo miały stanowić powtarzane wydania poszczególnych utworów oraz całych zbiorów i liczne recenzje wielu z nich. Autor słownika wymieniał miejsca opublikowania recenzji *Wieczorów na Karpowce*, zbioru opowieści z 1840 (drugie wydanie – 1841), *Szkiców o południowej Francji i Nicei* i innych. Dodatkowym komentarzem został opatrzony pierwszy utwór Żukowej: dotyczył on wyboru na jego adresatkę księżnej Sofii Golicyny, z domu Korsakowej, sugerującego, według słów Wandy Laszczak, że właśnie „dom Korsakowów mógł być owym «szlacheckim gniazdem», w którym autorce *Wieczorów na Karpowce* dane było otrzymać ciekawą formację duchowo-intelektualną” (Laszczak, 1993, 53). Hasło o Żukowej zakończył spis literatury o niej, zaczynający się od nekrologów oraz wypowiedzi Wissariona Bielinskiego.

Autorzy słowników rosyjskich kobiet pióra nie traktowali swoich opracowań jako całości zamkniętych. Przeciwnie, uprzedzali odbiorców o możliwej obecności w nich niedoskonałości i błędów, starali się też aktywnie włączyć – zarówno czytelników, jak i same autorki – w pracę nad hasłami. W przedmowie do *Słownika bibliograficznego pisarek rosyjskich* Golicyn pisał, że „za pośrednictwem gazet wystosował zaproszenie do rosyjskich pisarek (niektóre z nich nawet niepokoił bezpośrednio prywatnymi listami) do współpracy przy sporządzeniu kompletnych i dokładnych spisów [...] dzieł, artykułów krytycznych, krótkich danych biograficznych” (Голицын, 1889, IV–V). Apel spotkał się z odzewem „30–35 osób”, których nazwisk autor słownika jednak nie ujawnił (Голицын, 1889, IV–V). Tłumaczenie się Golicyna z nieścisłości i omyłek nie było bezzasadne, jego słownik – podobnie jak publikacje poprzedników – nie był od nich wolny. Za przykład może służyć hasło *Jelizawieta Zaborowska*, zawierające błędny tytuł czasopisma, w którym ukazał się szkic autorki *Zawisć* (*Зависть*): nie „Damskij Wiestnik”, ale „Damskij Żurnał” (Голицын, 1889, 115; Заборовская, 1826, 41–43).

4. Zakończenie

Najwcześniejszy okres w dziejach słowników rosyjskich kobiet pióra obejmuje lata 1826–1891. Za początek twórczości literackiej kobiet rosyjskich ich autorzy, poczynając od Russowa i Makarowa, a skończywszy na Golicynie i Ponomariowie, uznają rok 1759, gdy w wydawanym przez głównego przedstawiciela rosyjskiego klasycyzmu, Aleksandra Sumarokowa, czasopiśmie „Trudoliubiwaja Pczela” ukazały się wiersze przypisywane jego córce, Jekatierinie Sumarokowej-Kniaźninie (Dąbrowska 2016, 25–36). Spojrzenie na działalność literacką kobiet przez pryzmat dokonań mężczyzn z ich otoczenia (mężów, ojców, redaktorów czasopism czy przywódców szkół i stowarzyszeń literackich) będzie utrzymywać się w Rosji przez prawie cały wiek XIX. W zbiorze szkiców biograficznych *Rosyjskie kobiety nowych czasów* (*Русские женщины нового времени*) z 1847 roku Dmitrij Mordowcew napisze o spadkobierczyniach czołowych przedstawicieli literatury rosyjskiej: „pojawiają się [...] pisarki czasów Katarzyny II: najpierw tworzyły uczennice Łomonosowa i Sumarokowa, aby potem ustąpić miejsca uczennicom Dierżawina, Nowikowa i Fonwizina” (Мордовцев, 1847, 160–175).

Ten punkt widzenia znajduje odbicie także we współczesnych opracowaniach kobiecego oblicza rosyjskiego romantyzmu. Przykładem jest cytowana monografia Iriny Sawkiny o prozie kobiecej w Rosji lat 30. i 40. XIX wieku. Wymownie brzmią już tytuły jej rozdziałów: jeden z nich zapowiada „historię młodej dziewczyny w «męskim świecie»”, inny opowiada o twórczości kobiecej jako „wyjątku od reguły”, zakończenie nosi tytuł *Panna K.I.T. bez Bielkina i Puszkina*, nawiązujący do *Panny włóścianki* (*Барышня-крестьянка*) z cyklu Aleksandra Puszkina *Opowieści Bielkina* (*Повести Белкина*, 1830), w których kobieta mogła być tylko „dostarczycielką” opowieści, autor nie dojrzał bowiem jeszcze do decyzji, by uczynić ją ich „przekazicielką”. W zakończeniu badaczka podkreśla jednak, że właśnie w tych dwóch dziesięcioleciach „sytuacja zaczyna się kardynalnie zmieniać i pisarki starają się same, bez pośredników, opowiadać własne historie, co więcej – dążą do literackiego profesjonalizmu, mimo że krytycy [...] przestrzegają je przed wyjściem w sferę publiczną” (Савкина, 1998).

Przestrogi przed uciążliwościami kariery literackiej zawierają omówione wyżej artykuły publicystów z lat 30. XIX wieku – Szalikowa

i Kiriejewskiego, same zaś kariery literackie oraz ich odbiór przez krytyków literackich obrazują hasła w słownikach kobiet pióra.

Na zakończenie warto podjąć próbę odpowiedzi na pytanie o powody wzmożonego zainteresowania spuścizną literacką kobiet w romantyzmie rosyjskim. Dwa z nich pośrednio zostały już wskazane. Po pierwsze, twórczość literacka kobiet miała już w Rosji tradycję, a ich widoczność na polu literackim – w czasopiśmie, almanachach czy wydawnictwach książkowych – stale wzrastała. Coraz trudniej było więc przechodzić obok niej obojętnie, zarówno czytelnikom, jak i krytykom literackim. Drugi powód wiązał się z rosnącym statusem towarzyskim kobiet oraz ich obecnością w coraz liczniejszych sferach życia. Jedną ze tych sfer była literatura. W tym kontekście warto dodać, że sama literatura romantyczna bywała nośnikiem wiedzy o dorobku kobiet pióra. Za przykład może posłużyć Puszkowski poemat *Eugeniusz Oniegin*, w którym czytamy o „Gustawie de Linar” (Puszkina, 1993, 70), bohaterze poczytnej wtedy powieści epistolarnej Barbary Juliany von Krüdener *Valérie...* (1802–1803). Dotychczas nie było mowy o trzecim powodzie, związanym z romantycznym zainteresowaniem „innością” i „różnorodnością”, tym, co nietypowe i niepowtarzalne. Jego przejawem było zwrócenie uwagi na omijane wcześniej obszary geograficzne (Kaukaz, Krym), ale także właśnie niedostrzegany dotąd potencjał literacki kobiet oraz ich wkład w literaturę. I jeszcze powód czwarty: romantycy docenili „lokalność”, narodowy charakter literatury, a kobiety pióra także przecież go tworzyły.

Bibliografia

- Dąbrowska, M. (2016). *Rodziny literackie w Rosji czasów Oświecenia (trzy przykłady)*. „Rusycystyczne Studia Literaturoznawcze”, t. 26, s. 25–36.
- Dąbrowska, M. (2018a). *Na drodze do słownika pisarek rosyjskich (od „katalogu bibliograficznego” Stepana Russowa do słownika Nikołaja Golicyna)*. W: *Biografie nieoczywiste. Przełom, kryzys, transgresja w perspektywie interdyscyplinarnej*. Red. M. Karbowska. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 73–83.
- Dąbrowska, M. (2018b). *O słowniku pisarek rosyjskich Nikołaja Golicyna i odpowiedzi na niego Stepana Ponomariowa (1889–1891)*. „Scripta Humana”, t. 11 (*Kobiety-pisarki, kobiety-bohaterki*), s. 13–21.
- Dąbrowska, M. (2019). *O zapomnianym źródle do studiów nad twórczością rosyjskich pisarek doby oświecenia (rekonstrukcja zamysłu i etapów pracy nad pierwszym w Rosji*

- словником кобєць піора). W: *Być w mniejszości, być mniejszością*. Red. T. Kaczmarek i J. Rażny. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 23–34.
- Dąbrowska, M. (2020). *Pisarki rosyjskie. Wokół artykułu Iwana Kiriejewskiego z 1833 roku*. W: *Kobiety w Europie Środkowo-Wschodniej w perspektywie interdyscyplinarnej*. Red. J. Getka, I. Krycka-Michnowska. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 151–164.
- Laszczak, W. (1993). *Twórczość literacka kobiet w Rosji pierwszej połowy XIX wieku*. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich.
- Laszczak, W. (1998). *Karolina Pawłowa. Psychobiografia liryczna*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Michaud, S. (2001). *Kobieta. W: Człowiek romantyzmu*. Red. F. Furet. Przeł. J. Łukasiewicz i J. Ugniewska. Warszawa: Świat Książki, s. 105–141.
- Puszkin, A. (1993). *Eugeniusz Oniegin*. Przeł. A. Ważyk. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Woroszyński, W. (1991). *Kto zabił Puszkina*. Warszawa: Iskry.
- Библиографический словарь «Писательницы России»*, <http://tinyurl.com/35mdsyj4> (16.11.2022).
- Билевич Н. (1847). *Русские писательницы XIX века*. „Московский городской листок”, nr 108, s. 435–438, nr 109, s. 440–442, nr 113, s. 451–452, nr 114, s. 455–457, nr 167, s. 669–670, nr 168, s. 673–674, nr 169, s. 677–678, nr 171, s. 683–686, nr 172, s. 688–689, nr 183, s. 723–733, nr 185, s. 740–742.
- Голицын, Н.Н. (1889). *Библиографический словарь русских писательниц*. Санкт-Петербург: Типография В.С. Балашева.
- Заборовская, Е. (1826). *Зависть*, „Дамский журнал”, t. XIII, nr 1, s. 41–43.
- Киреевский, И. (1834). *О русских писательницах. (Письмо к Анне Петровне Зонтаг)*, „Подарок бедным, альманах на 1834 год, изданный Новороссийским женским обществом призрения бедных”, s. 120–151.
- Киреевский, И. (1979). *Критика и эстетика*. Ред. Ю.В. Манн. Москва: Искусство.
- Лісунець, Л. (2014). *Жінки-благодійниці як засновниці літературних альманахів «Подарок бєдьм» та «La Quietouse» в Одєсі*. „Актуальні проблеми вітчужняної та всєвітної історії”, nr 17, <http://tinyurl.com/mtr2732n> (29.08.2022).
- Лихачева, Е. (1899). *Материалы для истории женского образования в России (1086–1856)*. Т. 1–2. Санкт-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича.
- Макаров, М. (1830; 1833). *Материалы для истории русских женщин-авторов*, „Дамский журнал”, t. 29, nr 1, s. 1–5, nr 2, s. 17–23, nr 3, s. 33–35, nr 7, s. 97–102, nr 10, s. 145–151, nr 13, s. 193–198; t. 30, nr 15, s. 17–20, nr 16, s. 32–39, nr 17, s. 49–58, nr 18, s. 65–76, nr 19, s. 81–85, nr 21, s. 113–121, nr 25, s. 177–185; t. 31, nr 27, s. 1–8, nr 29, s. 33–44, nr 30, s. 49–55, nr 39, s. 193–201; t. 32, nr 51–52, s. 113–120; t. 44, nr 51–52, s. 145–150.
- Мордовцев, Д. (1847). *Русские женщины нового времени. Биографические очерки из русской истории*. Т. 2. Санкт-Петербург: Типография О.И. Бакса.

- Пономарев, С.И. (1891). *Наши писательницы*. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук.
- Пуряева, Н.Н. (2018). „Библиографический каталог российским писательницам” С.В. Руссова. „Вестник Московского государственного областного университета”, серия: русская филология, nr 3, s. 146–151.
- Русские писатели. XIX век...* (1996). *Русские писатели. XIX век. Биобиблиографический словарь. В двух частях*. Red. П.А. Николаев. Москва: Просвещение, Учебная литература.
- Руссов, С.В. (1826). *Библиографический каталог российским писательницам*, Санкт-Петербург: Тип. Мед. деп. М-ва вн. дел.
- Савкина, И. (1998). *Провинциалки русской литературы. (Женская проза 30–40-х годов XIX века)*. Wilhelmshorst: Verlag F.K. Gopfort, <http://tinyurl.com/ymw26nhm> (16.11.2022).
- Словарь...* (1988–2010). *Словарь русских писателей XVIII века*. Red. А.М. Панченко. Т. 1. Ленинград 1988, т. 2. Ленинград 1993, т. 3. Санкт-Петербург: Наука.
- Тончу, Е. (2015) *Женщина и литература*. Т. 1–2. Москва: Издательский Дом Тончу.
- Шаликов, И.И. (1832). *О женщинах*. „Дамский журнал”, t. xxxvii, nr 6, s. 81–87. <http://tinyurl.com/35mdsyj4> (16.11.2022).
- [*Biobibliografičeskij slovar' «Pisatel'nicy Rossii»*, <http://tinyurl.com/35mdsyj4> (16.11.2022).
- Bilevič N. (1847). *Russkie pisatel'nicy XIX veka*. „Moskovskij gorodskoj listok”, nr 108, s. 435–438, nr 109, s. 440–442, nr 113, s. 451–452, nr 114, s. 455–457, nr 167, s. 669–670, nr 168, s. 673–674, nr 169, s. 677–678, nr 171, s. 683–686, nr 172, s. 688–689, nr 183, s. 723–733, nr 185, s. 740–742.
- Golicyn, N.N. (1889). *Biibliografičeskij slovar' russkih pisatel'nic*. Sankt-Peterburg: Tipografiâ V.S. Balaševa.
- Zaborovskaâ, E. (1826). *Zavist'*, „Damskij žurnal”, t. XIII, nr 1, s. 41–43.
- Kireevskij, I. (1834). *O russkih pisatel'nicah. (Pis'mo k Anne Petrovne Zontag)*, „Podarok bednym, al'manah na 1834 god, izdannij Novorossijskim ženskim obšestvom prizreniâ bednyh”, s. 120–151.
- Kireevskij, I. (1979). *Kritika i èstetika*. Red. Ū.V. Mann. Moskva: Iskusstvo.
- Lisunec', L. (2014). *Žinki-blagodijnici âk zasnovnici literaturnih al'manahiv «Podarok bedym» ta «La Queteuse» v Odesi*. „Aktual'ni problemi vitčuznânoi ta vsesvitnoi istorii”, nr 17, <http://tinyurl.com/mtr2732n> (29.08.2022).
- Lihačeva, E. (1899). *Materialy dlâ istorii ženskogo obrazovaniâ v Rossii (1086–1856)*. Т. 1–2. Sankt-Peterburg: Tipografiâ M.M. Stasûleviča.
- Makarov, M. (1830; 1833). *Materialy dlâ istorii russkih ženšin-avtorov*, „Damskij žurnal”, t. 29, nr 1, s. 1–5, nr 2, s. 17–23, nr 3, s. 33–35, nr 7, s. 97–102, nr 10, s. 145–151, nr 13, s. 193–198; t. 30, nr 15, s. 17–20, nr 16, s. 32–39, nr 17, s. 49–58, nr 18, s. 65–76, nr 19, s. 81–85, nr 21, s. 113–121, nr 25, s. 177–185; t. 31, nr 27, s. 1–8, nr 29, s. 33–44, nr 30, s. 49–55, nr 39, s. 193–201; t. 32, nr 51–52, s. 113–120; t. 44, nr 51–52, s. 145–150.

- Mordovcev, D. (1847). *Russkie žensiny novogo vremeni. Biografičeskie očerki iz ruskoj istorii*. T. 2. Sankt-Peterburg: Tipografiâ O.I. Baksa.
- Ponomarev, S.I. (1891). *Naši pisatel'nicy*. Sankt-Peterburg: Tipografiâ Imperatorskoj Akademii Nauk.
- Purâeva, N.N. (2018). „*Bibliografičeskij katalog rossijskim pisatel'nicam*” S.V. Russova. „*Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta*”, seriâ: russkaâ filologiâ, nr 3, s. 146–151.
- Russkie pisateli. XIX vek...* (1996). *Russkie pisateli. XIX vek. Biobibliografičeskij slovar'. V dvuh častâh*. Red. P.A. Nikolaev. Moskva: Prosvešenie, Učebnaâ literatura.
- Russov, S.V. (1826). *Bibliografičeskij katalog rossijskim pisatel'nicam*, Sankt-Peterburg: Tip. Med. dep. M-va vn. del.
- Savkina, I. (1998). *Provincialki ruskoj literatury. (Ženskaâ proza 30–40-h godov XIX veka)*. Wilhelmshorst: Verlag F.K. Gopfort, <http://tinyurl.com/ywm-26nhm> (16.11.2022).
- Slovar'...* (1988–2010). *Slovar' russkih pisatelej XVIII veka*. Red. A.M. Pančenko. T. 1. Leningrad 1988, t. 2. Leningrad 1993, t. 3. Sankt-Peterburg: Nauka.
- Tonču, E. (2015) *Žensina i literatura*. T. 1–2. Moskva: Izdatel'skij Dom Tonču.
- Šalikov, I.I. (1832). *O ženšinah*. „*Damskij žurnal*”, t. xxxvii, nr 6, s. 81–87. <http://tinyurl.com/35mdsyj4> (16.11.2022).]

- **MAGDALENA DĄBROWSKA** works at the University of Warsaw. She is a historian of Russian literature of the eighteenth and early nineteenth century. Her work is devoted to the literary links between Russia and Western Europe as well as to the history of Russian periodicals. She is the author of a monograph on Russian sentimentalism and of numerous publications on Nikolai Karamzin. From 2012 to 2018 she was the Director of The Institute of Russian Studies at the University of Warsaw and the Head of the Chair of History of Russian Literature.